

Og Minderne straaale forgyldte – gæstebogen på Sønderskov og det sociale liv på herregården i perioden 1902-1926

Af museumsinspektør Nick Schaadt, Museet Sønderskov

I 1989 modtog Museet Sønderskov en række breve, billeder og bøger. Blandt arkivalierne var en lille, uanseelig bog; ryggen manglede, for- og bagside var i en mørkebrun farve, men indskriften afslørede med små gyldne bogstaver en forbindelse til herregården og en dato: "Sønderskov, d. 15 Maj 1902". Ved et blik i bogen var formålet klart: Det var en gæstebog. Her havde mange af husets gæster i perioden 1902-1926 efterladt deres signatur og små beskeder. Et fantastisk vidnesbyrd om herregårdens og familiens mange aktiviteter og mylder af gæster i perioden.

Peter Momsen (1863-1941) og Karla Momsen (1877-1962) med gæst i Havestuen på Sønderskov Herregård (1905-1915). Rumets vægge står i dag som dengang. Fladerne er grønne med malede felter. Kaminerne i rummet er i dag malet hvide og står uden den marmorerede overflade, som ses på billedet. I et fotoalbum kan stuens indretning følges gennem tid og visser, at rummet regelmæssigt fik ny indretning. Foto: Museet Sønderskov.

Med udgangspunkt i gæstebogen vil *Sønderskovs* herskabs sociale relationer i perioden 1902-1926 blive belyst i forhold til nogle af periodens tendenser i livet på landets herregårde.

De gæstfrie herregårde 1849-1919

Den tidsmæssige periode 1849-1919, som gæstebogen og herskabet på *Sønderskov* placerer sig i, er i herregårdsforskningen blevet kaldt "herregårdenes indian summer". Det var en tid, hvor konjunkturer og muligheder for hurtige økonomiske gevinster gav muligheder for at bygge og ombygge herregårde og føre en ekstravagant livsstil,¹ men hvor lensafløsningen fra 1919 og majoraternes opløsning samtidig lurede i horisonten.²

Perioden var præget af borgerlige idealer og ønsket om at fremvise personlig succes og velstand. Herregårdene var ramme om selskabelighed, men også det private familieliv, som i højere grad end tidligere fokuserede på samværet mellem forældre og børn. Selskabeligheden omfattede standsfæller, andre herregårdsejere, forretningsfolk, præster og personer fra det kulturelle miljø. Ved jul, fødselsdage, bryllupper, begravelser og lignende samlede man familierne, og man havde gerne gæster i

Foran hoveddøren til Sønderkov holder familiens lukkede vogn med kusken Switzler forrest. Vognen var indeni betrukket med mørkeblå tekstil. Switzler var ansat i 35 år og kørte sin sidste tur for familien i 1906. Han havde angiveligt kørt for kongen og dronningen under et besøg i Ribe. Billedet er fra omkring år 1900. Foto: Museet Sønderkov.

længere perioder, som for eksempel hen over sommeren. Selskaberne kunne variere fra storslåede middage til mindre og intime sammenkomster, hvor omgangstonen var løsere, og sang og spil var underholdende

indslag. Fruerne på herregårdene skulle beskæftige sig inden for hjemmets fire vægge. De skulle være dygtige til håndarbejde, gerne musicere og være eksemplariske værtinder. Herrerne stod for driften af herregårdene og

kunne dertil bestride eventuelle offentlige poster.³ Det er i denne selskabelige sammenhæng, vi skal zoomme ind på *Sønderkov* i det følgende.

Momsen-slægten på Sønderkov Herregård

I 1925 mageskiftede Peter Momsen (1863-1941) *Sønderkov* for ladegården Urup mellem Skanderborg og Horsens.⁴ På det tidspunkt havde slægten Momsen haft bolig på *Sønderkov* i mere end 100 år, kun afbrudt af en periode på syv år. Det var Peters farfar, som også hed Peter, der i første omgang erhvervede *Sønderkov Herregård*. Han kom fra Sønderborg og var søn af en vinhandler, så købmandskab og næsen for forretning var nok ikke fremmed for ham, da han gik ind i ejendomsbranchen i 1805 med erhvervelsen af herregården. Han solgte gården i 1812, men købte huset igen i 1819, og denne gang forblev det hans. Den ældre Peter Momsen var gift med Maren Momsen født Rahr (1781-1813), som i 1811 fødte parrets første søn på *Sønderkov*, Jens Rahr Momsen (1811-1888). Maren Momsen kom fra Ribe og var datter af skibsreder, købmand og rådmand Jens Rasmussen Rahr (1711-1787) og Sophie Caroline Goldt (1744-1827/1828).

Jens Rahr Momsen døde i 1888, hvorefter hans kone, Johanne Momsen (1837-1926), overtog ejerskabet af herregården, og i 1894 indsatte hun sønnen Peter som bestyrer. Cirka fire år efter Peters overtagelse mødte han en nyansat ung pige på gården Skovlyst, som hans farbror ejede.⁵ Peter og pigen, Karla, forelskede sig hurtigt, og fem måneder efter hendes ansættelse blev de to forlovet.⁶

Karla Knudsen (1877-1962) kom fra en borgerlig familie fra Kalundborg, hvor hendes far, Peter Knudsen (1844-1921), havde tobaksfabrik. I 1901 blev faren direktør for Fællesforeningens Cigar- og Tobaksfabrik i Esbjerg. Karlas mor var Johanne Mariane Pauline Hen-

riette Kähler (1853-1924), søster til Herman A. Kähler (1846-1917).

Efter Karla Knudsens og Peter Momsens bryllup skulle stuerne indrettes med fine møbler, og familiens køretøjer opgraderes.⁷ Det var begyndelsen på det, der skulle blive den sidste epoke af familien Momsens tid på *Sønderkov Herregård*.

Gårdejer, proprietær eller godsejer?

Perioden, hvor Momsen-slægten ejede *Sønderkov*, var som nævnt en opblomstringstid for mange af de danske herregårde. *Sønderkov Herregård* havde dog i perioden 1769-1804 været igennem mange ejerskifter, hvor spekulanter havde set muligheden for at tjene penge ved at sælge jord, gårde og vandmølle.⁸ Pengene fulgte spekulanterne og var derfor ikke brugt til investeringer eller forbedringer i ejendommen og det resterende gods. I 1850, hvor Jens Rahr Momsen ejede *Sønderkov*, stod gårdens jord opgivet til 19,43 tønder hartkorn og en skovskuld på 0,93 tønder hartkorn. Der var ikke længere fæstegårde knyttet til *Sønderkov*, og gården var altså ikke længere i sine velmagtsdage.⁹ I sin samtid blev Jens Rahr Momsen tituleret proprietær. Det ved vi blandt andet fra en konvolut, der blev fundet i forbindelse med restaureringen af huset i 1980'erne.¹⁰ Ligeledes nævner folketællingerne proprietær som titel. Ifølge historiker Carsten Porskrog Rasmussen var en proprietær hierarkisk set placeret mellem godsejere, der ejede store jordbesiddelser, og gårdejere, der ejede mindre jordbesiddelser. Hvor den præcise grænse gik for jordbesiddelserne, og dermed titlerne, er uklar. Grænsen kan muligvis bedre defineres ud fra antallet af tjenestefolk og afstanden til det praktiske arbejde.¹¹ Ifølge Jens Rahr Momsens datters erindringer havde

familien en stuepige, en husjomfru og en forkarl.¹² Derved placerede familien sig på proprietærniveau. Da Peter Momsen overtog *Sønderskov*, blev han i folketællingerne benævnt gårdejer eller godsejer, men aldrig proprietær, selvom tjenestefolkenes antal og gårdens 388 tønder land primært ager og 110 tønder land skov kunne afspejle det.¹³ En forklaring på brugen af termen gårdejer og godsejer i folketællingerne kan muligvis findes i måden, hvorpå Peter Momsen selv og samfundet omkring ham brugte titlerne. Det er interessant at bemærke, at de tællinger, hvor Peter Momsen selv står som tællingskommissær, kalder ham gårdejer, mens tællinger, hvor andre er tællingskommissærer, kalder ham godsejer. En forklaring på denne variation kan måske findes i Porskrog Rasmussens udsagn: "Næde gården over en vis størrelse, og havde ejeren en vis baggrund og livsstil, var han godsejer".¹⁴ Hverken gårdens størrelse eller Peter Momsens baggrund kunne gøre krav på titlen som godsejer, men det kunne livsstilen muligvis og den hvide bygning, han ejede. Måske definerede Peter sig selv ud fra gårdens størrelse og sin ikkeadelige baggrund, mens omverdenen identificerede ham ud fra livsstilen og boligens udseende og historie. Og det var omverdenen ikke ene om.

Peter Momsen overtog *Sønderskov Herregård* i 1894, og få år senere mødte Peter Momsen og Karla Knudsen hinanden. De to ægtefolk har givetvis haft divergerende opfattelser af, hvilke opgaver der skulle prioriteres, når det drejede sig om livet på herregården. Ifølge Peter Momsens fætters datters erindringer havde Karla en klar forestilling om, hvordan familien skulle leve, og hvad de skulle omgive sig med. Hendes baggrund som datter i en velhavende familie og herregården, hun boede på, inspirerede til at fremvise en fornem livsførelse.¹⁵ Peters fokus

lod til at være et andet. Ifølge den lokale præst var Peter jævn og flittig, men havde svært ved at drive gården med succes.¹⁶ Arbejdet for at sikre indtægter, blandt andet ved at tynde skovene og nedbryde stendiger fra 1700-tallet for at sælge stenene som skærver,¹⁷ har nok ikke bidraget til en selvforståelse af en stor godsejer, snarere af en presset gårdejer.

Hver en Fremmed snart sig vel befinder

Den overleverede gæstebog giver et billede af, at Karlas prioriteter blev sat forrest. Bogen indeholder navne på gæster til barnedåb, konfirmationer, bryllupper og begravelser; begivenheder, som naturligvis samler et stort antal personer. Det er straks mere interessant at kigge på de poster, der ikke knytter sig de store familiebegivenheder, for at få et indtryk af, hvorledes gæsters gang uden for de store højtider på *Sønderskov* har været. En fuld gennemgang af gæstebogens 24 års gæster skal undlades her, men der fremhæves i stedet enkelte poster og hilsner.

Gæstebogen giver et indtryk af, at der kun sjældent var et pusterum fra gæsters besøg. Gæster med meget forskellige baggrunde lagde vejen forbi *Sønderskov*. Nogle kom som inviterede, andre kom tilfældigt forbi, men blev budt ind med gæstfrihed. Familien er naturligvis hyppigt repræsenteret i bogen, ligeledes er venner og andre nære relationer. *Sønderskov* havde udsigt mod Kongeåen, den daværende grænse, og soldater, der bevogtede den, havde ophold på *Sønderskov*. Derfor optræder også løjtnanter, premierløjtnanter og en oberst med hilsner og tak i gæstebogen.

På grund af familiens tilknytning til det kunstneriske miljø optræder flere kendte kunstnere i gæstebogen. De kendte kunstnere var ikke sjældne gæster på de danske

Sammenkomst på *Sønderskov*. Årstallet er ikke kendt, men det er fra før 1901, hvor Peter Momsens farbror Johan døde. Billedet er muligvis fra samme lejlighed som det næste billede, hvor Carl Nielsen (1865-1931) optræder. Nogle af gæsterne er de samme, og deres påklædning er ens på begge billeder. Johan Momsen (1813-1901) står bagerst med en cigar i hånden og mørkt skæg. Johan Momsen var aktiv i Hedeselskabet. I midten ses Anne Marie Carl Nielsen (1863-1945) født Brodersen. Billedet er taget ved husets sydside ved døren, der åbner op mod haven. Foto: Museet *Sønderskov*.

Gæsterne er placeret foran hoveddøren til Sønderskov. Der er usikkerhed om, hvornår billedet er taget. Enten er det til en bryllupsfest i 1889, eller også er det en forlovelsesfest i 1893 eller måske en helt tredje begivenhed. Bagerst til venstre står Carl Nielsen og Anne Marie Carl Nielsen. Foto: Museet Sønderskov.

herregårde i øvrigt. H.C. Andersen (1805-1875) gæstede flere gårde i 1800-tallet, og det samme gjorde Adam Oehlenschläger (1779-1850). En kunstners tilstedeværelse kunne nok kaste lidt ekstra glans over de gamle

gårde.¹⁸ På Sønderskov kom Carl Nielsen (1865-1931) ved flere lejligheder,¹⁹ og i 1912 efterlod han en signatur, titel og noderne til begyndelsen af sangen *Du Danske Mand af al din Magt* fra 1906.

I 1904 gæstede fotografen Jacob A. Riis (1849-1914) med hustru og søn familien på Sønderskov. Forbindelsen til den kendte fotograf var indtil for ganske nylig uklar, men blev opklaret, da Museet Sønderskov den 8. februar 2021 blev kontaktet af en efterkommer til Momsen-familien, der var i besiddelse af flere interessante genstande. Blandt genstandene var en brudetaske tilhørende Maren Momsen (1865-1942), søster til Peter Momsen. Tasken fik Maren angiveligt foræret af sin veninde Sophie Riis (1867-1952), Jacob A. Riis' søster, hvilket indikerer, at der har været et venskab mellem Momsen-familien og Riis-familien.

I 1920 havde familien Momsen besøg af maleren L.A. Ring (1854-1933) med hustru og sønnen Anders Ring (1900-1948). Rings hustru, Sigrid Ring (1874-1923), var af Kähler-familien og dermed i familie med Karla Momsen.

Af andre gæster ses ofte folk tilknyttet Askov Højskole, både lærere og elever. De lokale embedsfolk lagde ligeledes vejen forbi Sønderskov, og Vejen bys absolutte elite, Vang Lauridsen-familien, socialiserede ofte med Momsen-familien. Vang Lauridsen stod blandt andet bag ALFA Margarinefabrik og var involveret i politik og bankverdenen.²⁰

I gæstebogen finder man også små hilsner, der beskriver gæsternes ophold. Det er positive beskrivelser, og bag de til tider maleriske hilsner findes vidnesbyrd om familien Momsens gæstfrihed og opfattelse af værtsrollen. For eksempel kom et par fra Charlottenlund til Sønderskov i 1908, fordi et snevejr forhindrede deres videre rejse, og parret blev budt velkommen og fik en god oplevelse. I 1910 finder vi en noget fyldigere hilsen, hvor værtsparrets gæstfrihed igen fremhæves sammen med "det gamle kønne Hjem". Og i et indlagt brev dateret

den 6. januar 1916 skrevet af en "Ingeniør V. Jørgensen til Momsen og Frue", fremhæves Karla Momsen som husets dejligste pryde, og det fremhæves, at "Minderne straalet forgyldte".

I den følgende periode 1918-1919 skriver fire premierløjtnanter små hilsner, hvor der takkes for jagter, juleaftener, ridning og smukke minder. Senere følger længere hilsner i bogen. Blandt andet en hilsen fra grosserer Johan G. Rohde (1884-1968), indehaver af Baadh & Winthers Eftf., dennes kone, Elsie (født 1886), og børnene Betty og Molly, der besøgte familien Momsen den 11. september til den 10. august 1922. De beskriver, hvorledes tiden kunne fordrives. Rohde fortæller, at fru Momsen om aftenen kunne tage "Bordet" frem" og spå folk for at fortælle om kommende svigerdøtre eller -sønner, rigdom og meget andet. Når der var ild i kaminen, serverede værterne kager, kaffe og cigarer fra Brørups cigarhandler.

Den 17. august 1922 aflagde køleskabsfabrikant Thomas Thomassen Sabroe (1863-1942) med hustruen, Olga, en visit på herregården. Thomas Sabroe var fætter til politiker Peter Sabroe (1867-1913). Den lille hilsen efterlader et indtryk af, at parret tilfældigvis kom forbi og blev tilbudt husly på grund af kraftig regn. De blev på Sønderskov i to uger.

Den 3. august 1924 besøgte Bispebjerg Hospitals viceforstanderinde og oversygeplejerske Sønderskov. De berettede om naturen omkring huset, og hvordan fortiden og nutiden spillede sammen:

I Gaardens Stuer Fortid stille hygger om Nutids Folk, der trofast Livet bygger paa skønne Traditioner, gode Minder, saa hver en Fremmed snart sig vel befinder [...].

Karla Momsen og datteren Bodil. Billedet er fra Havestuen. Øverst kan man ane, at det dekorede felt over døren er dækket af et billede i ramme. Skrinet forrest i billedet blev skåret af et familiemedlem som gave til Karla Momsens bryllup i 1898. Foto: Museet Sønderkov.

Medaljens forside og bagside

Familien på *Sønderkov* var en del af det danske herregårdsmiljø i 1800- og 1900-tallet. På mange måder passer de ind i den store fortælling om herregårdens indian summer og de brede godsejerkredse, men historien om familien viser også den såkaldte bagside af medaljen.

Herskabet på *Sønderkov* levede på den ene side op til tidens normer. Gæstebogen vidner om, at dørene stod åbne, og gæstfriheden var stor, både for familie, venner, lokale og tilrejsende. Familiens tilknytning til det kunstneriske miljø gav herregården mulighed for at være ramme om prominente besøg af kendte kunstnere. Ingen af disse var digtere eller forfattere, der kunne underholde med fantasi og fortælling, men denne del kunne fruene selv levere, da hun ifølge grosserer Johan G. Rohde beskæftigede sig med det spirituelle, som i midten af 1800-tallet og det tidlige 1900-tal nåede til Danmark.²¹ Lokalt var *Sønderkov* ligeledes et samlingspunkt for områdets spidser, men også et udflugtsmål for Brørupborgere på cykeltur.

På den anden side kan man ane, at livsstilen ikke matchede virkelighedens realiteter. Herregården var essentiel for familiens selvforståelse og for gæsternes opfattelse af værternes formåen og sociale position. Men flere kilder fortæller, at Peter Momsen havde svært ved at drive gården. Peters egen opfattelse af den økonomiske tilstand kan måske tolkes ud af hans selvtitulering i folketællingerne som gårdejer modsat sin far, der ønskede at hævde sig som proprietær.

Den sidste hilsen i gæstebogen blev skrevet i forbindelse med et bryllup i Urup den 8. april 1926. Dermed var *Sønderkows* storhedstid som lokal og social ramme for en periode slut. Om det var gæstfriheden og oprettholdelsen af selvforståelsen og omverdenens syn på herskabet, eller om det var driften, lovgivning eller andre faktorer, der lå til grund for denne udvikling, vides endnu ikke med sikkerhed. Sikkert er det dog, at *Sønderkov* i perioden 1902-1926 var kendt som en aktiv og vigtig social ramme i lokalområdet. Det er gæstebogen et meget tydeligt vidnesbyrd om.

Noter:

- 1 Boeskov 2017, s. 16.
- 2 Rasmussen 2006, s. 16.
- 3 Tønnes 2005, s. 258-268.
- 4 Knudsen 1928, s. 602.
- 5 Momsen 1939, s. 25.
- 6 Bolvig 2006, s. 147.
- 7 Bolvig 2006, s. 149.
- 8 Bolvig 2006, s. 145.
- 9 <https://www.danskeherregaarde.dk/nutid/soenderskov>, (25.1.2021).
- 10 Museet Sønderkov, HBV 215X5.
- 11 Rasmussen 2006, s. 112.
- 12 Momsen 1938, s. 1.
- 13 la Cour 1906, s. 1341.
- 14 Rasmussen 2006, s. 112.
- 15 Historisk Arkiv for Brørup og Omegn, A427, lbnr. 39a.
- 16 Historisk Arkiv for Brørup og Omegn, A794.
- 17 Bolvig 2006, s. 149.
- 18 Sørensen 2003, s. 156.
- 19 Momsen 1939, s. 23.
- 20 Johannes Peder Lauridsen (1847-1920) oprettede i 1888 Cikoriefabrikken Nørrejylland, i 1897 Margarinefabrikken ALFA i 1902 Banken for Vejen og Omegn og i 1907 tagpapfabrikken Phønix. Han var medlem af Landstinget 1907-1918 og fra 1908 direktør i Danmarks Nationalbank.
- 21 Kragh 2003, s. 163.

Litteratur:

- Boeskov, Signe: *Herregård og herskab – distinktioner og iscenesættelser på Nørre Vosborg og Hvedholm 1850-1920*, Kbh. 2017.
- Bolvig, Thomas: “Sønderkov Hovedgård. Tre generationer Momsen”, i: Thomas Bolvig et al. (red.): *Folding Sogn i fortid og nutid*, 2006.
- Danske Herregårde, <https://www.danskeherregaarde.dk/nutid/soenderskov>, (25. januar 2021).
- Jensen, Peter Munch: “Portræt af Maren Momsen”, i: *Museumsavisen*, årg. 21, 2001, s. 21-26.
- Knudsen, Gunnar (red.): *Trap Danmark – Ringkøbing Amt, Ribe Amt*, 4. udgave, bd. 8, 1928.
- Kragh, Jesper Vaczy: “Overtro og trolddom – Selskabet for Psykisk Forskning 1905-1930”, i: *Fortid og Nutid*, september 2003, s. 163-185.
- la Cour, J.C.B.: *Danske Gårde*, bd. 1, Aarhus, 1906.
- Rasmussen, Carsten Porskrog: “Indledning – mellem Grundlov og Lensafløsning”, i: Britta Andersen, Dorte Christensen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.): *Herregårdenes Indian Summer – fra Grundloven 1849 til Lensafløsningen 1919*, 2006, s. 9-19.
- Rasmussen, Carsten Porskrog: “Storlandbrugets storhedstid – danske godser og godsejere i 1849-1919”, i: Britta Andersen, Dorte Christensen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.): *Herregårdenes Indian Summer – fra Grundloven 1849 til Lensafløsningen 1919*, 2006, s. 101-118.
- Sørensen, H.E.: “Oehlenschlägers fødselsdagsdigt til hertuginde”, i: *Sønderjysk Månedsskrift* nr. 6, juni 2003, s. 153-158.
- Tønnes, Rikke: “Sidste Blomstring”, i: John Erichsen og Mikkel Vendborg Pedersen (red.): *Herregården. Menneske – samfund – landskab – bygninger*, bd. 2, Kbh. 2005.

Kilder:

- Historisk Arkiv for Brørup og Omegn, Bolvig, Thomas, A427. lb. Nr. 39a: Mennesker på Sønderkov, 1990-2008.
- Historisk Arkiv for Brørup og Omegn, Pastor Kelstrup, A794: Kelstrups notater, 1903-2003.
- Museet Sønderkov, HBV 0142X0031: Gæstebog fra Sønderkov 1902-1926.
- Museet Sønderkov, HBV 0215X0005: Kuvert fastklæbet på tapet.
- Museet Sønderkov, Momsen, Frederikke, HBV 0142A1 lb. Nr. 3: erindringer, 1938.
- Museet Sønderkov, Momsen, Inger, HBV 0985A0001: *Til Minde om TANTE VILLE “Bedste”*, Skovlyst, 1939.